

ségünkre orvosságot ajánl: alig tudjuk elhinni, hogy ugyanazzal az emberrel van dolgunk. Az ő pædagogiai nézetei inkább apostoli, mint nevelői eszmék, mert a nevelőnek számot kell vetnie a való élettel. Azért csak terjedjenek az emberiség nagy ábrándozóinak ideái. Egyszer talán majd ráhullnak a magok olyan talajra is, melyben kicsírázhatnak. Nem ok nélkül mondta Anatole France: «A régi ábrándozók nélkül az emberek ma is nyomorultan, meztelenül barlangokban tengődnének. Szánni lehet azt a társadalmat, melynek ábrándozói nincsenek, mert én azt hiszem, hogy a nemes álmokból lesz áldásos valóság és az utópia a kezdete minden haladásnak.»

Tolsztoj magas szárnyalású szellemét sem elégíthették ki a mai iskolák; ezért keresett új módszereket, új törvényeket; ezért jelölt ki új utakat. A négy zárt fal helyett künn a szabad ég alatt rendezkedett be a jasnaja poljanai iskola, hogy a napsugarak is segítsenek eloszlatni a kis koponyák sötéttségét. A történetet alkonyatkor szokták tanulni, mintha az árnyéknak meg lenne az a bűvös ereje, hogy a régmúlt idők rejtelseit felidézze. Ilyen iskola csak ott lehetséges, ahol egy Tolsztoj a tanító. Igaz, hogy «rendszere» nagy részben megvalósíthatatlan és módszeres eljárásában is sok kivetni valót találunk, de felséges példája s meleg, szerető szíve előtt hódolattal kell megállanunk.

Az ő szeretetével éltetett iskolák homlokzatára bizvást fel lehet írni azt, amit Pietro Giordani, a jeles olasz író († 1848.) feliratott egyik falusi iskolára, hogy az állam és a tanítók okuljanak rajta:

«Jöjjetek be bátran gyermekek! Itt nem kineznek benneteket, hanem tanítanak!»

CS. PAPP JÓZSEF.

BERLIN—BÉCS—BUDAPEST.

(Egy kis zsufolttsági és reál-gymnasialis statisztika.)

A mult iskolai évben, nem tudom hányadszor, ismét a zsufolttság kérdése volt a középiskolai napi-pedagógia napirendjén, a mi — jól lehet csak elméleti téren mozgott — mindenesetre öröndetes, mert a közfigyelmet egész középiskolai oktatásügyünknek ezen rákfenéje felé terelte, mely már régen nem kérdés, hanem szomorú valóság, évek óta kísértő fertőző kolonc és országos csapás. Mindnyájan tudjuk, hogy *Budapest* a különböző nemű és rendű zsufoltságoknak eldorádója: zsufoltak itt a lakások, a kávéházak, a villamos kocsik stb. S miért? mert a befektetéseket az egész vonalon meg nem engedett mértékben gyümölcsöztetik, hivatalos nyelven «takarékoskodnak».

Már pedig a közlekedési forgalmat és a közoktatásügyi folyamatot annak rendje módja szerint csak úgy lehet lebonyolítani, ha több kocsi állítunk be és több iskolát fel. Ilyen túlságosan gyümölcsöztetett telepek a fővárosi iskolák is, melyeknek befektetett tőkéje a tanítóság és a tanárság és a melyeknek áldozatai rajtuk kívül még a tanuló ifjúság. Mert, hogy zsufolt és párluzamos osztályokkal vég nélkül megterhelt iskolákban a tanítás gépies és rendszerint meddő foglalkozássá süllyed, az bizonyításra nem szorul. Ebből első tekintetre csak egy kibuvó kínálkozik: több intézet, több osztály, több tanár, — szóval több pénz! Ime, miért tartom én a zsufoltságot nem is annyira pedagógiai témának, mint szervezeti s még helyesebben pénzkérdésnek. Nem bizonyítani, hanem végre *tenni* kellene itt; a bajt látjuk, a hátrányokat érezzük, az orvoslásnak módjait ismerjük, bár szükségnek tartom nyomban megjegyezni, hogy problémánknak az anyagi mellett igen fontos társadalmi oldala is van, melyet ezúttal bővebben szándékozom megvilágítani.*

★

A baj annyira köztudomású, hogy igazán feleslegesnek tartom a vele járó hátrányoknak kimerítő felsorolását, s a tanulmányi káron kívül csak utalni akarok a zsufolt osztályokban és intézetekben felmerülő *administratív* nehézségekre és a tanulókat és tanárokat sújtó *egészségi* hátrányokra.

Nem az eredetiséget hajhászom, a mikor azt mondom, hogy a zsufoltságnak van egy szomorúan érdekes előnye is: negatív s a tanulókra nagyon végzetes. Képzeljünk el egy népes osztályt, melyben a tanárnak heti 3, sőt csak 2 óra áll rendelkezésére a rajz-geometriából v. a nyelvekből. Ezen maréknyi időben kell tanítani, rajzoltatni v. havonként gyakorlatokat iratni és javíttatni, no meg időszakonként s lehetőleg gyakran examinálni. Számbeli adatokkal könnyű itt kimutatni, hogy ez — fizikai lehetetlenség! Már most a legszerencsésebb esetet tételezem fel: egy java korában és erejében levő lelkiismeretes tanárt, pedagógus ezermestert, a ki önmagával és családjával nem gondolva, a megszakadásig feszíti meg minden erejét, mert kötelessége, becsvágya ösztökéli erre. Egy ideig emberfeletti munkával talán győzi, de csakhamar belefárad, elkeseredik és elkedvetlene-

* A népiskolák zsufoltságáról, mely szintén nagy baj, ezúttal nem szólok. Az illetőknek gyenge vigasztalásul közlöm ezt a legújabb adatot. A württembergi képviselőház 1902 dec. havában elfogadta a kormánynak azt a javaslatát, hogy a népiskolában az egy tanító alá rendelt tanulóknak maximális létszáma 90-ről 70-re szállítandó le.

dik, szóval letörik. Sok lelkiismeretes tanárt ismertem, a kit így maga az iskola rontott meg. De a többség idejében, sőt nagyon korán okul a minoritásnak ezen eszményi példáján és áldozatain, és szívesebben áldozza fel az iskolát és a tanulókat. Ime a zsufoltságának egyetlen előnye: alkalmas kibúvó és bűnbak a kötelességmulasztásért és a tanításnak eredménytelen voltaért. Sokan eleve abból indulnak ki, hogy 60—70-es létszámú osztályokban folytatott tömeg- és gyári-tanítás egyértelmű a kör kvadraturájával, tehát még a lehető sem kísérlik meg. Innen az a rettenetes szellemi szegénységi bizonyítvány, mely az érettségi vizsgálatoknak megdöbbentő adataiból kerül ki. Ma sok helyütt úgy állunk, hogy a középiskola valósággal *próbaköve* a tanuló egyéni szellemi, erkölcsi és testi ellenállóképességének, s hogy sok ifjúból *malgré l'école* lesz ember!

Hogy egészen tisztába jöjjünk hazai viszonyainkkal, bécsi és berlini ismerőseimtől bekértem a legújabb adatokat, a melyek nem csupán a zsufoltságot illetőleg engednek meg igen tanulságos összehasonlításokat, hanem a két nembeli középiskolának viszonylagos számarányát illetőleg is.

Adataim ezek:

Berlin: 1.900.000 lakos, 16 gymnasium 7727 tanulóval, 8 reál-gymnasium 4126 tanulóval, 2 főreáliskola 1009 tanulóval, 13 reáliskola 6715 tanulóval; összesen 39 középiskola 19.577 tanulóval. A maximális létszám a 3 alsó osztályban 50, a 3 középsőben 40, a 3 felsőben 30.

2. *Bécs*: 1.650.000 lakos, 17 gymnasium (14 állami, egy-egy tanítói-rendi, alapítványi és magán gymnasium) 6600 tanulóval, 16 (15) reáliskola (12 állami, 3 magán-alr., 1 egyesületi 1 osztálylyal) 6438 tanulóval, összesen 33 (32) középiskola 13.038 tanulóval. A maximális létszám a gymnasiumok részére törvényben nincsen megállapítva, csak rendelet van az 50-es évekből; az átlag 50, de vannak 80 tanuló osztályok is; a reáliskolákra tartományok szerint különbözők a határozatok, átlag 60 a maximum.

3. *Budapest*: 720.000 lakos, 12 gymnasium (1 magán) 6700 tanulóval, 5 reáliskola 2985 tanulóval; összesen 17 középiskola 9685 tanulóval.

Ezeket az adatokat összehasonlítás kedvéért különbözően lehet csoportosítani. Mindenekelőtt így:

	Berlinben	Bécsben	Buda pesten
Egy középiskolai tanulóra jut lakos	97	126	74
Egy középiskolára	48.718	51.562	42.353
Egy középiskolára jut tanuló	502	407	570

Ebből a következő tanulságok vonhatók le: 1. Budapesten a lakosság számához viszonyítva legnagyobb a középiskolák látogatott-

sága. 2. A középiskoláknak számaránya a lakossághoz képest Budapesten a legkedvezőbb, s mégis 3. egy középiskolára legtöbb tanuló Budapesten jut.

Ez mindennél meggyőzőbben bizonyítja, hogy nálunk nem a középiskola kevés, hanem sok a középiskolába járó tanuló; ha nálunk minden 74 lakosra jut 1 középiskolai tanuló, Berlinben csak 97-re, sőt Bécsben csak 126-ra! * úgy ezt a jelenséget, tekintettel arra, hogy az osztrák és a német szintén kulturnépek, egészségesnek és normálisnak semmiképen sem mondhatjuk.

Ezek a számok nagyon csattanósan tárnak eléink két egymással szervesen összefüggő jelenségeket és a zsufaltságnak egy újabb okára és orvoslására utalnak. Látjuk azt, hogy nálunk *abszolote* elég a középiskolák száma, de *relative* elégtelen a jelentkezőknek befogadására, mert a társadalomban egy beteges felfogás fészkelte be magát; a már Trefort-korholta gymnasiumi láz, vagy általánosabban a középiskolák egyedül üdvözítő voltában rejlő hit, melyért a gerendától elvakított közönség az iskolában látja a szálkát. Bizony szomorú, hogy a mi közönségünk és az ebben ludas sajtónak nagyobb része is a *Cherchez la femme* analógiájára a Keresd az iskolát és Üsd a tanárt! jelszavakat hangoztatja, a helyett, hogy saját lelkiismeretét és az egészségtelen viszonyok szülte félszeg állapotokat venné komolyan szemügyre. Sehol a világon, még a nyugati kulturállamokban sem özönlenek annyian a középiskolába, mint Magyarországon, a hol mindenki diplomás embert, azaz inkább «urat» akar nevelni a fiából.

A vallás- és közokt. tárca költségvetésének a pénzügyi bizottságban folyt tárgyalásai alkalmából felhangzott az a kívánság is, hogy a nevelést az egész vonalon gyakorlatiassá kell tenni. Ennek ötletéből egyik napilapunk (Pesti Hirlap, jan. 7.) «Praktikus irányok» c. vezércikket írt, melyből kiemelem a következő fejtegetéseket:

«A gymnasialis régi módi nevelést, mely meghatározott cél nélkül, leginkább csak az általános műveltség megszerzésére teszi fogékonyrá az ifjakat, le kell járatni. Erőszakkal el kell terelni más utakra a minden áron, minden úton-módon diplomaért küzdők borzalmas seregét is. A praktikus életre nevelni egy új nemzedéket. A gazdaságnak, az iparnak, a kereskedésnek hasznára, hogy a nem-

* A bécsiek kezdik is már belátni, hogy középiskoláiknak száma elégtelen és sürgősen igyekeznek ezen lendíteni. E tekintetben tanulságos Luegernek f. é. ápr. 15. tartott beiktató beszéde, melyben többek közt ezt mondja: Ismeretes, hogy a mi székesfővárosunk *abszolote* és a birodalom többi városaihoz viszonylag is valóban mostohán van ellátva középiskolákkal, a melyeknek száma merőben elégtelen.

zet a világversenyben derekasan megállja a helyét. Aggódva kell gondolni arra, hogy ha a doktor-láz terjed, mily óriási mértékben növekszik ismét a szellemi proletariátus. Meg kell nehezíteni a diploma-szerzést és nem megkönnyíteni. A gymnasiumoktól és egyetemtől elriasztani az odatódulókat s praktikus pályára terelni: ép oly fontos feladata a közoktatásügy intézőinek, mint az orvosoknak az, hogy veszedelmes járványnak pusztítását megakadályozzák.»

S ezzel rátérek a zsufoltság orvoslásának egy — tudtommal — eddigelé alig hangoztatott módjára, melylyel, előrelátom, nemcsak a közönség körében, de köztünk is számosan csak nehezen fognak megbarátkozni. Érttem azt, hogy a népiskolának nem mindegyik végzett tanulója való középiskolába s hogy a megtévesztett és félszegül gondolkodó szülőket, ha másként nem, erélyesebb intézkedésekkel kell öntudatra és belátásra kelteni, ha kell: kényszeríteni. A ki csak némi kritikával hasonlítja össze az alsó és a felső osztályoknak viszonylagos létszámait, meg fog döbbsenni azon a frivolitáson, mely mindkét részről lehetővé teszi, hogy a jövőendő értelmiségnek iskoláját valóságos *Probiernmamsell*-lé, hogy ne mondjam *omnibusz*-szá degradálja, melybe a népiskolai bizonyítvány szakaszjegyével bárki felszállhat, hogy ott ideig-óráig a levegőt rontsa és egy-két esztendeig kényelmesen — nőhessen. Teljesen tehetetlenek vagyunk ezekkel szemben, s legyen bár tiszta elégtelenje, őt eltávolítani nincsen módunkban, legfeljebb «*eltanácsolni*», a minek csak ritka esetben van foganatja. Én a demokráciát és a humanismust nem a jelszavak hangoztatásában, hanem a megfelelő tettekben tisztetem, s ezért sok olyat, a mit ma ezen közkeletű varázsszavak leple alatt elkövetnek, nem helyeselhetek. Ma, még a gazdasági és kereskedelmi életben is a mennyiség és a minőség elvének szemmeltartását tapasztaljuk. Míg régen, hogy merész hasonlattal éljek, az almát kosárszámba adták-vették, vegyest apraját-nagyját, ma gondosan különválogatják és súly szerint mérik.

A középiskola se legyen tehát köteles a népiskolának anyagát vékaszámba és rostátatlanul befogadni, s ha már irtózunk a felvételi vizsgától,¹ talán a törvény kimondhatná azt, hogy a középiskolához csak annak van jussa, a ki a népiskola negyedik osztályát legalább jó eredménnyel végezte.² A többiek a polgári iskolába utasítandók, melyet ezzel a kényszer-védelmi eszközzel legtávolabbról sem akarunk

¹ A felvételi vizsgának is van egy alakja, melyet eddig nem kíséreltünk meg. Nyomban az iskolaév végén a középiskolai tanárokból alakult bizottságok előtt megejteni, még pedig *kellő szigorúsággal*.

² Tapasztalt helyről azt hozták fel ezen indítvány ellen, «hogy még ez sem használ.»

károsítani vagy lealacsonyítani, és a honnan, ha jó eredménnyel végeztek egy osztályt, bármikor átléphetnének a középiskolának megfelelő osztályába. Csak jelzem, nem részletezem ezt a sokak előtt reakcionáriusnak tetsző gondolatot, mely bizonyára kellő előkészítésre szorul, de annyit kifejtethetek, hogy én ebben senkivel szemben igazságtalanságot nem látok, ellenben jogosultnak tartok minden olyan hatósági intézkedést, mely hivatva van arra, hogy ezt a középosztályban dúló kórt kiirtsa v. legalább enyhítse. Adataim megcáfolhatatlanul bizonyítják, hogy a mi társadalmunk iskolaválasztás dolgában elfogult, éretlen és elkapott; tehát fel kell világosítani, nevelni s ha kell: fékezni. Ez nem korlátozása az egyéni szabadságnak, hanem sürgős önvédelem az ország, a társadalom és az iskola részéről; jogosult védekezés a pedagógus anarchia és a diploma-özön ellen.

Csak érinteni kívánom végül a középiskolák előzőnlésének egyik főokát: a minősítési törvényt és az *egy évi önkéntességi jogot*. Ebben is csak tettek segíthetnek, nem pedig végnélküli fejtegetések és jámbor óhajtasok. Ha a legalább *hat osztályú* polgári iskolának ezt a fontos jogot s még néhány más méltányos kedvezményt biztosítani lehetne, a középiskoláknak immár nem fokozható zsufoltsága egy csapással megszűnnék és azok visszanyernék eredeti rendeltetésüket: a tudományos pályákra való előkészítést.

Fejtegetéseimnek végéhez jutottam. Láttuk, hogy a bajnak orvoslását anyagi eszközöktől és a törvényhozástól várhatjuk. Amazt illetőleg Vilmos császár szavait idézem, a ki egyszerűen és mégis nagyszerűen úgy nyilatkozott, hogy iskolákra és ágyúkra mindig kell pénznek lennie. A törvényhozás intézkedései pedig mindenütt helyén valók, a hol a társadalom irányításának szükségessége forog fenn. Azt a természetes kívánságot, hogy a hatóság maga is tiszteletben tartsa ezeket az intézkedéseket, szinte feleslegesnek látszik hangoztatni; s azért azt a kívánságot, hogy egy-egy osztályba *semmi szín alatt* se vegyenek fel hatvannál több tanulót, nem is tarthatom jogos követelésnek, mint inkább olyan szigorú kötelességnek, mely a teendők minimumával egyértelmű.

★

A fent közölt számbeli adatok még egy másik irányban is igen tanulságos összehasonlításokat engednek. Még jóval kedvezőtlenebb ugyanis a viszony s a *febris gymnasialis* valóságos országos járvá-
nak bizonyul, ha a *gymnasieták* és *reálistáknak* egymáshoz való arányát állapítjuk meg a három fővárosban; t. i. esik 100 gymnasiumi (illetőleg gymn. és reálgymn.) tanulóra Bécsben 97, Berlinben 65 és Budapestén csak 45 reáliskolai tanuló. Bécsben tehát aránylag a leg-

kevesebb a középiskolába járó tanulók száma és legnagyobb a reális-ták száma; mi ép ellenkezőleg állunk, a mit bizonyára nem irigyel-nek tőlünk. Ausztriában különben is bámulatosan fejlődött a reál-iskolai intézmény. 1885/6-ban volt 18,280 reálisiskolai tanulójuk, 1902/3-ban 39,923; a szaporodás 118 %, míg a gymnasistáknál ugyan-azon időközben csak 34 %. Poroszországban, a hol 295 gymnasium-mal 37 főreálisiskola áll szemben, az utóbbiaknak tanulólétszáma 1892/3 óta 18 %-kal szaporodott. S ennek daczára Ausztriában még folyton a reálisiskoláknak szaporításán fáradoznak, hogy a mindinkább fokozódó közszükségletnek eleget tegyenek. 1902/3-ban újonnan felállítottak há-rom állami gymnasiumot és öt állami reálisiskolát (közülök kettő cseh); a jövő 1903/4. iskola évben pedig csupán Bécsben négy új reálisiskola van tervbe véve. A legutolsó statisztika szerint Ausztriában van 219 gymnasium 75,768 tanulóval és 113 reálisiskola 39,923 tanulóval. Csu-pán Csehországban 5809 német + 9473 cseh gymnasistával szemben van 4386 német + 9025 cseh reálista; Morvaországban 3400 né-met + 5208 cseh gymnasistával szemben 4186 német + 9792 cseh realista.

A két nembeli magyar középiskolának ezt a feltűnő, visszás és egészségtelen aránytalanságát nem ma teszem először szóvá; cikkekben és értesítőekben * évek óta küzdök a reálisiskoláknak társadalmi, és hogy úgy mondjam, miniszteri egyenjogosítása mellett, de hiába. Hátha ezeket az adatokat fontolóra veszik!? Hisz az idei közoktatásügyi költségvetésnek a pénzügyi bizottságban való tárgyalásakor a minisz-ter úr kijelentette, hogy a gymnasiumok számát maga is elégséges-nek tartja, s ha új középiskolára van szükség, leginkább reálisiskolát állít fel.

KEMÉNY FERENC.

HAZAI IRODALOM.

Báró Eötvös József összes munkái XI—XX. kötet. Budapest, Révai testvérek kiadása 1902—1903. A teljes 20 kötetből álló mű ára fűzve 80 K.

Eötvös összes műveiből megjelent a XVI—XX. kötet, s így a múlt esztendőben kiadott öt kötettel teljessé lett a gyűjtemény. Együtt van végre a húsz díszes kötet: az irodalom és az iskola minden

* L. Az egri áll. reálisiskola 1892—3. évi Értesítőjében a következő értekezést: A gymnasium viszonya a reálisiskolához. Ott az 56. lapon több tételt állítok fel, mely közül álljon itt csak a következő: *Alreálisiskolák* na-gyobb városok népesebb főreálisiskolái mellé is felállítandók.